

Anna ZADĘCKA-CEKIERA

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN

w Krakowie

Umiejętności kaligraficzne uczniów klasy III szkoły podstawowej

Abstract: Calligraphic Skills of the Third Grade Primary School Pupils

The main purpose of the article is to present calligraphic skills of the third grade primary school pupils. These skills have been assessed for the needs of the shape of letters, combination of letters, proportionality and the writing style. The author suggests various ways to improve the writing style.

Key words: graphic skills, improving the writing techniques, early school education

Słowa kluczowe: umiejętności graficzne, doskonalenie techniki pisania, edukacja wczesnoszkolna

Wprowadzenie

Pisanie, obok czytania, jest jedną z podstawowych umiejętności, którą muszą opanować uczniowie na etapie edukacji wczesnoszkolnej. Zdaniem M. Żytka, „język pisany to rodzaj języka, którym dziecko zaczyna się posługiwać, osiągając pewien poziom rozwoju poznawczego. Jest on wtórny w stosunku do mowy ustnej, ale nie funkcjonuje w oderwaniu od określonego kontekstu społecznego i psychologicznego. Pisanie nie jest bowiem tylko sposobem rejestrowania myśli za pomocą znaków graficznych, ale podobnie jak mówienie stanowi ważny instrument porozumiewania się i kontaktu z rzeczywistością” (2006, s. 11).

Opanowanie umiejętności pisania to jedno z ważniejszych osiągnięć rozwojowych dziecka. Stanowi podstawę rozwoju wielu innych funkcji człowieka.

Ucząc pisania, nauczyciel musi mieć na uwadze poprawność graficzną, ortograficzną i stylistyczną. Głównym celem artykułu jest ukazanie umiejętności graficznych uczniów klasy III szkoły podstawowej.

Pisanie stanowi pewną całość psychomotoryczną, na którą składają się takie elementy, jak:

- słuchowe wydzielenie głoski;
- znalezienie jej odpowiednika literowego;
- zapamiętanie kształtu litery oraz rozmieszczenia kolejnych liter w wyrazie;
- zapisanie litery lub wyrazu (szereg ruchów wykonanych przez różne części aparatu ruchowego ręki pod kierownictwem kory mózgowej);
- automatyzacja czynności (nie oznacza to wykonania jej bez udziału świadomości) (Wróbel, 1979, s. 48–49).

Nauka pisania w klasach początkowych jest czynnością złożoną, która wymaga znacznego wysiłku. Człowiek dorosły pisze wyraz lub wyrazy pod wpływem jednego impulsu, a dziecku do wykonania tej czynności potrzeba tyle impulsów, ile jest liter, a nawet pojedynczych kresek w literach. Na czynność pisania składają się trzy zasadnicze elementy: psychologiczny, fizjologiczny i motoryczny. Pierwszy dotyczy analizy i syntezy słuchowej, wzrokowej i ruchowej. Uczeń powinien mieć słuchowe wyobrażenie odpowiednika litery w postaci głoski, ujmować literę i wyraz jako całość i wyobrażać sobie drogę kreślenia danej litery (Wróbel, 1979, s. 46; Czelakowska, 2009, s. 102).

Nauka pisania polega więc na stopniowym tworzeniu się związków czasowych między wyobrażeniami graficzno-słuchowo-ruchowymi pisma. Stąd też uwzględnienie w praktyce szkolnej hierarchii ćwiczeń w pisaniu staje się nieodzowne, gdyż ułatwia dziecku przechodzenie na coraz wyższy poziom. W procesie rozwoju umiejętności pisania możemy wyróżnić następujące etapy:

- odwzorowywanie, inaczej odwzorowywanie globalne, całościowe, czyli kopiowanie wzoru litera po literze, ale bez przekładania liter na głoski, tj. właściwie bez czytania;
- przepisywanie, czyli dziecko czyta wyraz, przygląda mu się i przepisuje go w całości lub grupami liter, starając się jak najrzadziej spoglądać na wzór;
- pisanie z pamięci, zwane również autodyktandem wzrokowym, które opiera się na pamięci bezpośredniej, doraźnej. Polega na tym, że uczeń przed rozpoczęciem pisania dokładnie obserwuje wzór wyrazu lub zdania, zapamiętuje jego obraz graficzny, a następnie pisze zapamiętany tekst bez zaglądania do wzoru;
- pisanie ze słuchu, zwane dyktandem, które polega na tym, że uczeń słyszy wyrazy (tekst) czytane przez inną osobę, dokonuje analizy słuchowej, przekłada głoski na litery i pisze;
- pisanie samodzielne, czyli dziecko odnajduje w pamięci wyraz czy wyrazy, które trzeba zapisać (jest to etap, do którego przygotowujemy w całym procesie nauki pisania) (Łukasik, 1990, s. 92–94).

Przygotowanie dziecka do nauki pisania i sama nauka pisania jest procesem długofalowym, złożonym z wielu etapów. Obejmuje cały okres przedszkolny

i pobyt ucznia w szkole. Droga prowadząca do swobodnego, sprawnego pisania oraz opanowania techniki czytelnego i estetycznego pisma jest więc długa i wymaga od ucznia wiele wysiłku. Możemy wyróżnić trzy jej stadia:

- stadium opanowania schematów liter i ich połączeń;
- stadium modyfikacyjne w piśmie;
- stadium pisma zindywidualizowanego (Czelakowska, 2009, s. 107).

W pierwszym stadium dziecko wykazuje zainteresowanie czynnością pisania, która ujawnia się szczególnie przez częste i chętne tworzenie rysunków, prac plastycznych. Ma to miejsce już w przedszkolu. Dziecko zaczyna dostrzegać sens tej czynności i samo chce się nauczyć pisać. W klasie pierwszej uczeń zostaje zaznajomiony z kształtem oraz sposobem pisania małych i wielkich liter, następnie doskonali umiejętność pisania liter w wyrazach, zwracając uwagę na poprawne ich odtwarzanie i łączenie.

Stadium modyfikacyjne w piśmie (klasa II, ale również III) to czas, kiedy zapis powoli staje się automatyczny. Spada poziom udziału świadomości podczas pisania. Modyfikacje te mogą dotyczyć:

- niektórych szczegółów w pierwotnych wzorach liter (uczniowie starają się ułatwić sobie zapis liter, aby móc pisać szybciej, przekształcają litery *u*, *w*, *y*, *g*, *j*, *k*, a nawet *m* czy *l*; zmiany dotyczą zarówno ekonomii ruchu i formy pisania, odległości między literami, jak i ich wysokości oraz kreślenia po zapisanym już śladzie; zaczynają się ujawniać własne preferencje zapisu);
- sposobu łączenia elementów w obrębie litery i w wyrazach (uczeń dąży do jak najszybszego zapisu treści);
- zmiany kierunku wykonywania ruchu (zazwyczaj dotyczą one zapisu liter, w których występują owale (*a*, *d*, *g*, *o*) — zamiast od prawej do lewej wykonujemy ruch od lewej do prawej; nawyk ten trudno wykorzystać na kolejnych etapach doskonalenia umiejętności pisania);
- zmiany pochylenia pisma (występują pochylenia zarówno w prawą, jak i w lewą stronę);
- zmniejszenia wysokości wiersza.

W stadium pisma zindywidualizowanego uczeń w zapisywanych tekstach ujawnia swoje indywidualne upodobania. Dominuje tutaj poczucie estetyki nad poprawnością zapisu.

Analiza umiejętności kaligraficznych badanych uczniów

Pismo uczniów na pierwszym etapie edukacyjnym jest poprawne wówczas, gdy jest przede wszystkim czytelne. Nauczyciel, oceniając je, może skorzystać z wielu przepisów. Pierwszy z nich dotyczy kształtu danej litery rozpatrywanej indywidualnie. Naruszenie kształtu litery, niedokładność w jej odtwarzaniu, zabu-

Tabela 1. Liczba poszczególnych błędów konstrukcyjnych w danym wyrazie

Łącznie: 62 uczniów	szkoły		
	Niedopełnienie kształtu litery	Nieproporcjonalny układ elementów	Zniekształcenie linii, kreski
	29	42	25

rzenie proporcji elementów nazywamy błędami konstrukcyjnymi. Wśród nich można wyróżnić:

- niedopełnienie kształtu litery;
- nieproporcjonalny układ elementów w budowie liter;
- zniekształcenie linii (kresek).

Drugi przepis kieruje uwagę oceniającego na sposób łączenia litery z innymi. Naruszenie zasad prawidłowego łączenia tworzy zespół błędów łączenia liter w wyrazach, wśród których możemy wyróżnić:

- brak łączenia liter;
- łączenie niewłaściwe.

Trzecie kryterium wiąże się z zachowaniem proporcji liter w wyrazach. Zapis powinien posiadać właściwe zagęszczenie, ułożenie liter pod względem wysokości oraz odstępy między wyrazami. Zaburzenie tych wymogów określić można jako błędy proporcjonalności, które występują w czterech odmianach:

- niewłaściwe zagęszczenie;
- zachwianie proporcji liter w wyrazach;
- niewłaściwie ułożenie liter pod względem wysokości;
- niewłaściwe odstępy między wyrazami.

Ostatni przepis zwraca uwagę na ułożenie pisma. Naruszenie jednolitości pochylenia nazywamy błędami niejednolitego pochylenia pisma, wśród których występują:

- zmiana kierunku pochylenia liter w wyrazach;
- zmiana kierunku pochylenia wyrazów w tekście (por. Czelakowska, 2009, s. 113; Kucharska, 1996, s. 41–45; Wróbel, 1979, s. 91–95).

Głównym celem artykułu jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jakie są umiejętności kaligraficzne uczniów klasy III szkoły podstawowej.

Umiejętności kaligraficzne oceniano pod kątem:

- kształtu, formy danej litery rozpatrywanej indywidualnie;
- sposobu łączenia litery z innymi literami;
- zachowania proporcji między literami;
- ułożenia pisma.

biegają			dzwonek		
Niedopełnienie kształtu litery	Nieproporcjonalny układ elementów	Zniekształcenie linii, kreski	Niedopełnienie kształtu litery	Nieproporcjonalny układ elementów	Zniekształcenie linii, kreski
28	42	20	26	46	18

Badaniami objęto 62 uczniów klasy III szkoły podstawowej¹. Posłużono się metodą sondażu diagnostycznego z techniką analizy dokumentów. Uczniowie klas III zapisali następujący tekst:

Kasia i Adaś idą do szkoły. Już widzą budynek szkolny. Jest duża przerwa i dzieci bawią się wesoło. Biegają, a inne grają w piłkę. Za chwilę będzie dzwonek na lekcje. Dzieci ustawiają się parami i pójną do klasy.

Biorąc pod uwagę pierwsze kryterium, przeanalizowaliśmy następujące wyrazy w tekście zapisanym przez uczniów: *szkoły, biegają, dzwonek*.

Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, że w analizowanych wyrazach dominują błędy nieproporcjonalnego układu elementów w obrębie litery. Błędy tego typu pojawiły się najczęściej przy zapisie liter: *y, ł, k, b, i, g, q, j, d, w, n* (por. ryc. 1).

Odnotowano także liczne błędy związane z niedopełnianiem kształtu litery (najczęściej w literach: *g, y, ł, k, s, i*), (por. ryc. 2).

Mniej liczne były błędy dotyczące zniekształcenia linii litery.

Umiejętności kaligraficzne badanych oceniono pod kątem prawidłowego łączenia liter w następujących wyrazach: *przerwa, chwilę, parami*.

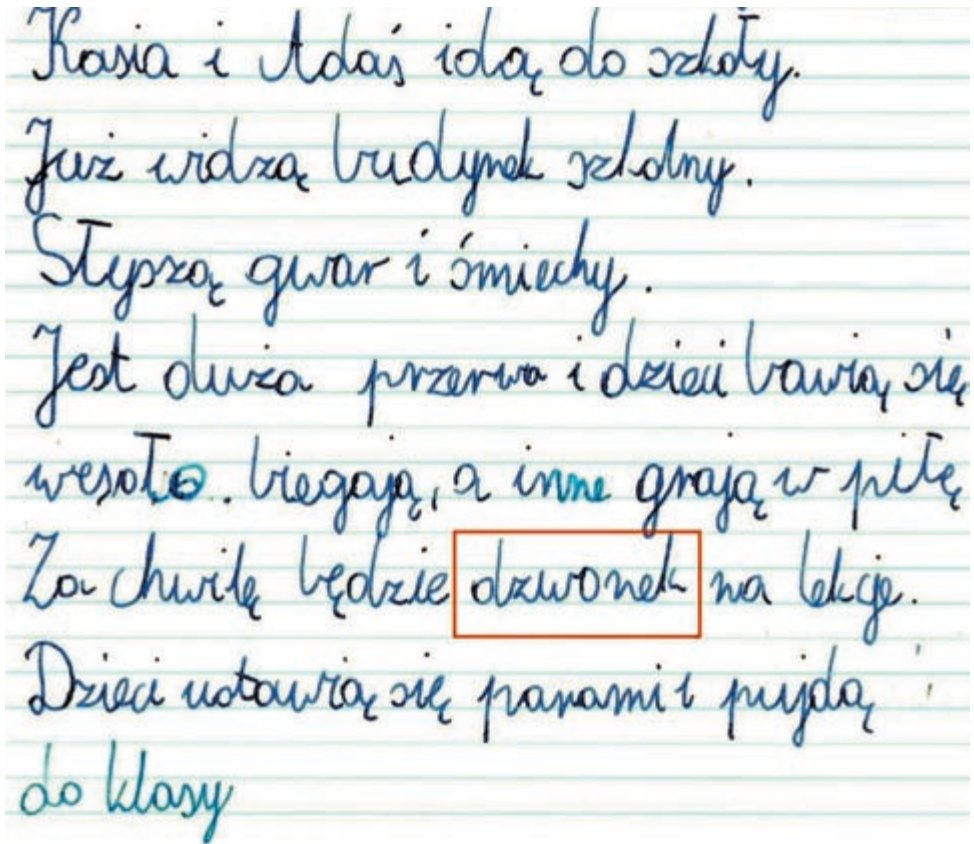
W pracach uczniów dominują błędy związane z nieprawidłowym łączeniem liter, np. nieprawidłowe łączenie litery *w* z *a*.

W ocenianych tekstach uczniów klasy III pojawiły się również błędy dotyczące braku łączenia liter (por. ryc. 4).

Tabela 2. Liczba błędów łączenia liter w pracach uczniów

Łącznie: 62 uczniów	<i>przerwa</i>		<i>chwilę</i>		<i>parami</i>	
	Brak łączenia liter	Nieprawidłowe łączenie liter	Brak łączenia liter	Nieprawidłowe łączenie liter	Brak łączenia liter	Nieprawidłowe łączenie liter
	8	36	15	19	10	15

¹ Materiał badawczy pochodzi z pracy licencjackiej napisanej pod moim kierunkiem w 2016 r. przez K. Brzegową.

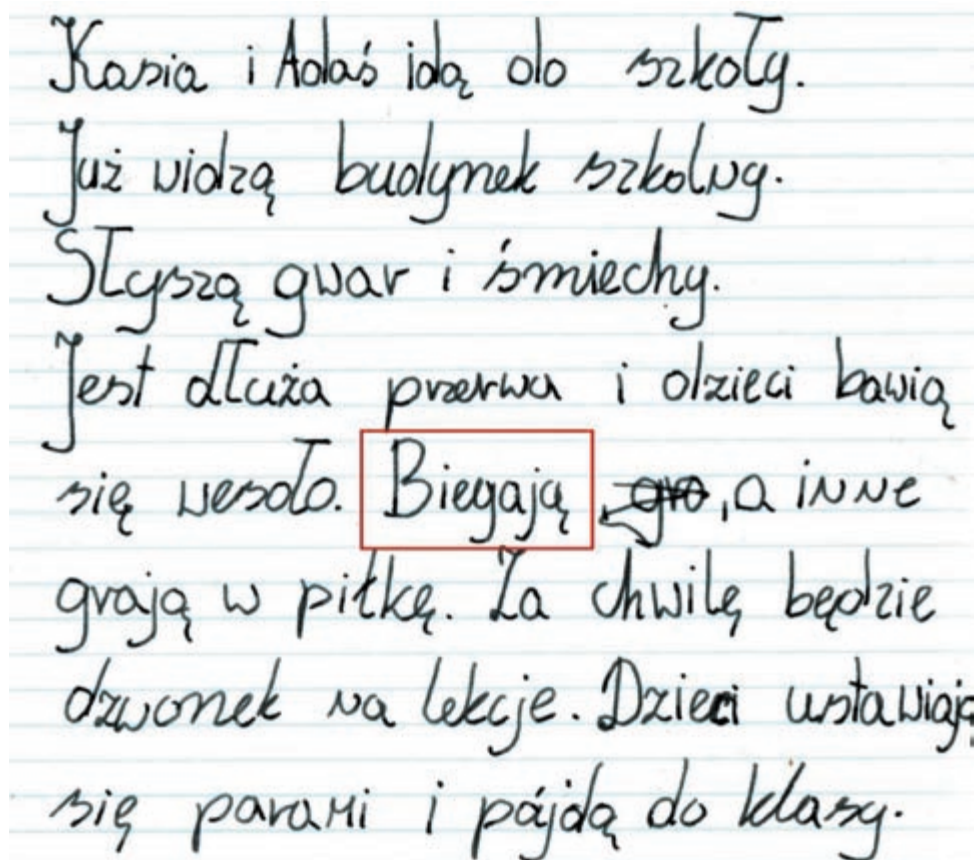
Ryc. 1. Nieproporcjonalny układ elementów (Jaś, klasa IIIc)

Pismo uczniów powinno mieć odpowiednie zagęszczenie, litery powinny być równomiernie ułożone pod względem wysokości, a odstępy między wyrazami właściwe.

Kolejnym kryterium oceny, której poddano teksty uczniów, było zachowanie właściwych proporcji.

Dane zawarte w tabeli 3 wskazują, że błędy związane z niewłaściwym zagęszczeniem liter oraz nieodpowiednimi odstępami między wyrazami pojawiają się sporadycznie. W ocenianych pracach wystąpiły dwa warianty niewłaściwego zagęszczenia: pismo „zbyt ciasne” (por. ryc. 5) oraz pismo za bardzo rozciągnięte, por. ryc. 6.

Jeżeli weźmiemy pod uwagę błędy proporcjonalności, to najczęściej zachwane są proporcje liter w wyrazach, widzimy także ich nierównomierne ułożenie pod względem wysokości, szczególnie w literach *b*, *p*, *g*, *j*, *d*, *l*. Wielkie litery rozpoczynające zdania zapisywane były przez badanych jako znacznie

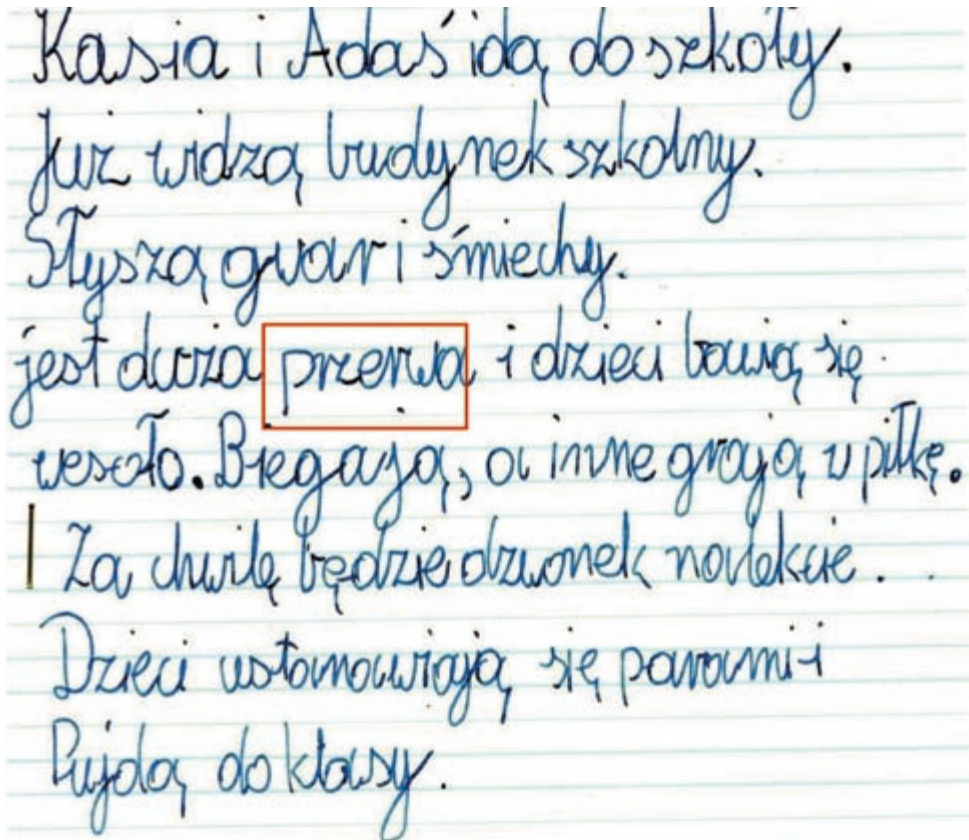

Ryc. 2. Niedopełnienie kształtu litery (Natalia, klasa IIIb)

większe i często „nie mieściły się” w liniaturze. Wśród błędów proporcjonalności zdecydowanie dominują błędy związane z nierównomiernym ułożeniem liter pod względem wysokości.

Tabela 3. Liczba błędów proporcjonalności w pracach uczniów

Łącznie: 62 uczniów	Błędy proporcjonalności		
	Niewłaściwe zagęszczenie liter	Zachwianie proporcji liter w wyrazach i nierównomierne rozłożenie liter w wysokości	Nieprawidłowe odstępy między wyrazami
	5	12	6

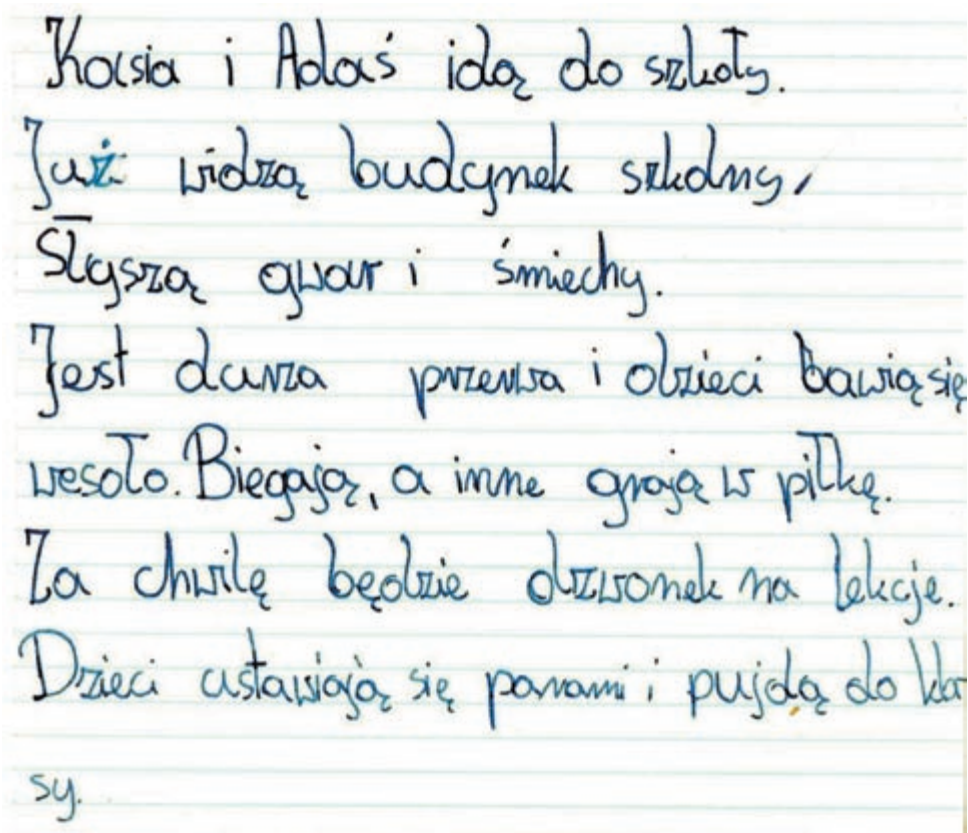

Ryc. 3. Błąd łączenia liter w wyrazie (Marzenka, klasa IIIb)

Uczniowie mogą różnie układać litery w wyrazie: mogą być one proste lub pochylone — w prawo lub w lewo. Układ taki może być stały lub nie i zmieniać się w obrębie jednego albo kilku wyrazów. Omówione błędy występują tylko w trzech pracach.

Prace dzieci kończących klasę III szkoły podstawowej zawierają dużo błędów kaligraficznych.

Z analizy danych zawartych w tabeli 4 wynika, iż największą trudność sprawia uczniom odzworowywanie poprawnego kształtu liter (dominują błędy dotyczące nieprawidłowego układu elementów w literze) oraz prawidłowe łączenie liter. W tekstach badanych zdecydowanie przeważają błędy konstrukcyjne oraz związane z nieprawidłowym łączeniem liter. Mocną stroną pisma uczniów jest jednolite pochylenie liter. Należy również podkreślić, iż wśród ocenianych prac były i takie, w których błędy występowały sporadycznie. Pismo dzieci kończących pierwszy etap edukacji szkolnej jest bardzo zróżnicowane. Zdarzają się za-

Ryc. 4. Brak łączenia liter w wyrazie (Nikola, klasa IIIb)

równy próby nieczytelne, z mnóstwem błędów kaligraficznych, jak i takie, które podziwia się za wzorcowy zapis.

Wnioski

Należy zwrócić uwagę na to, iż liczne zmiany w piśmie uczniów, uwarunkowane są czynnikami rozwojowymi. Badani uczniowie klas trzecich szkoły podstawowej reprezentują drugie stadium rozwoju umiejętności pisania — stadium modyfikacyjne w piśmie (por. Czepakowska, 2009, s. 107). Modyfikacje dotyczą najczęściej niektórych szczegółów w pierwotnych wzorach liter, sposobu łączenia elementów w obrębie litery i w wyrazach, zmiany kierunku wykonywania ruchu, zmiany pochylenia pisma i zmniejszenia wysokości wiersza.

Badania ujawniają, iż uczeń:

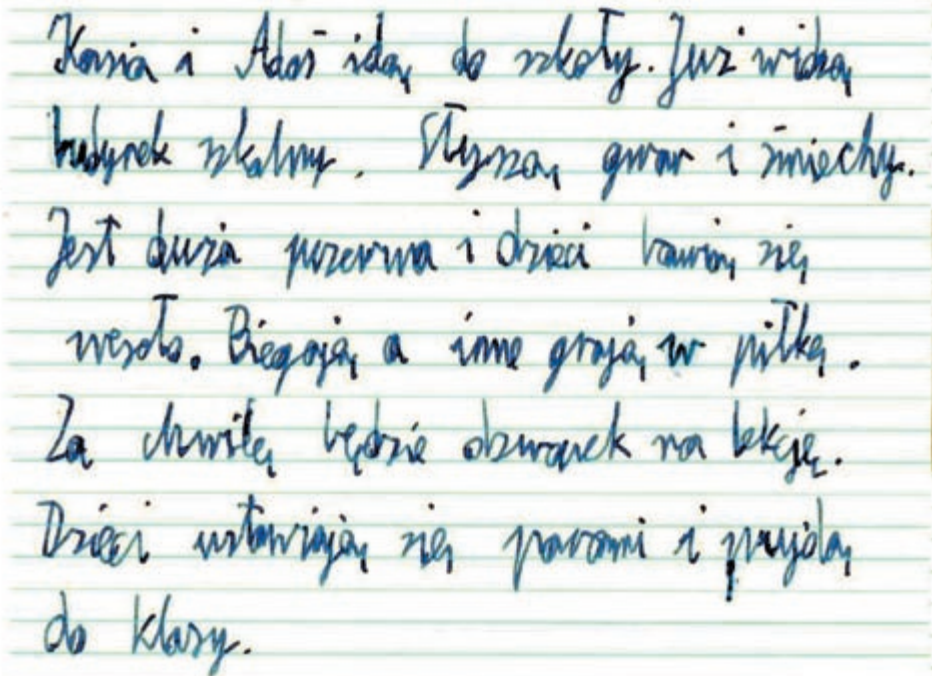
- szybko odrzuca, wbrew nabywanym umiejętnościom, te formy graficzne, które nie są zgodne z zasadami ekonomii ruchu, i zastępuje je innymi;
- niektóre formy zmienia — rozwija, uzupełnia lub przekształca;
- niektóre elementy graficzne podczas szybkiego pisania dostosowuje do wymagań racjonalnego ruchu;
- coraz częściej akcentuje upodobania indywidualne, nieraz wbrew opanowanym uprzednio umiejętnościom.

Które modyfikacje należy eliminować, a które pozostawić?

Naczelnym kryterium poprawnego pisma jest czytelność. Wszelkie modyfikacje w piśmie uczniów osłabiające czytelność należy eliminować.

Istotne znaczenie dla osiągnięcia przez uczniów na pierwszym etapie edukacji szkolnej prawidłowej jakości pisma ma systematyczna praca nauczyciela w zakresie doskonalenia umiejętności poprawnego pisania pod względem kaligraficznym.

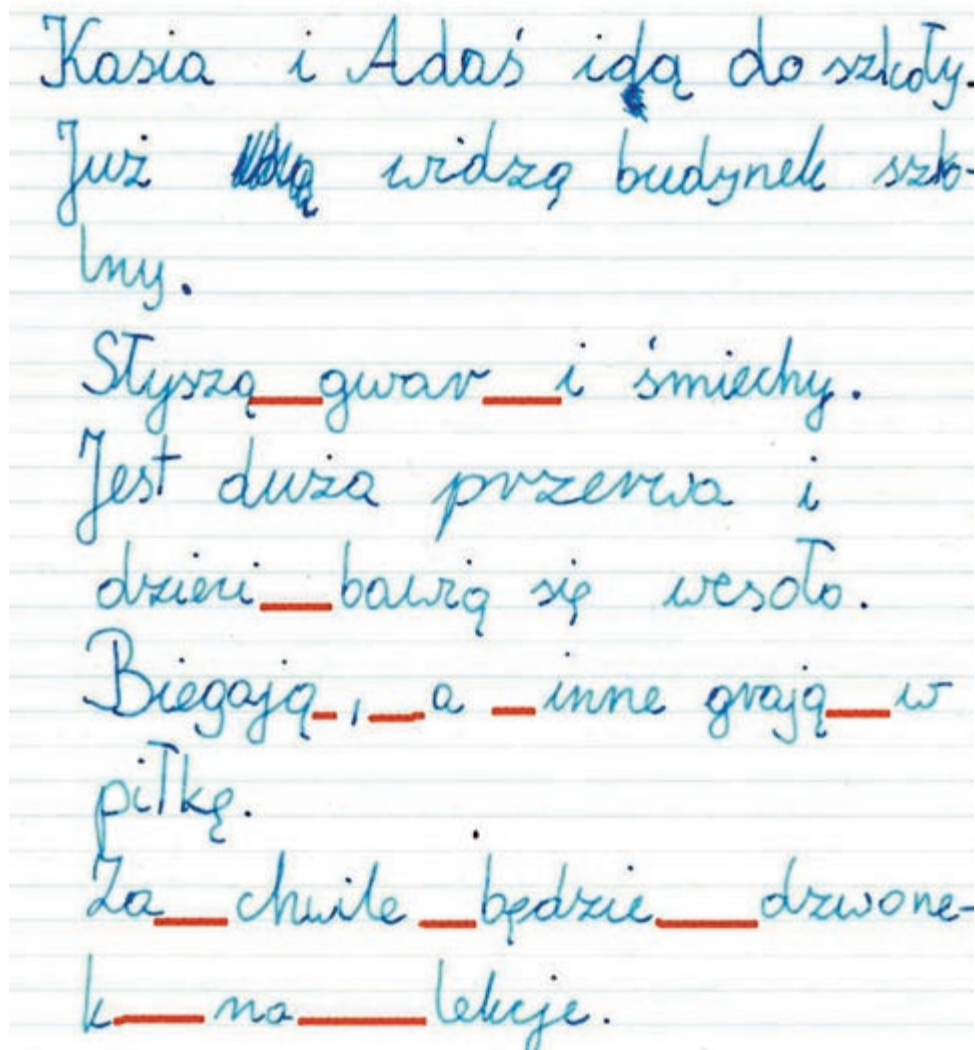
Od ucznia klasy III szkoły podstawowej wymaga się pisania liter z ich charakterystycznymi cechami, łączenia ich prawidłowo (łączenie naturalne, stykowe, sztuczne — „przez kreskę”); pisania liter w wyrazach w miarę możliwości ruchem nieprzerwanym; przestrzegania proporcjonalności układu liter w wy-

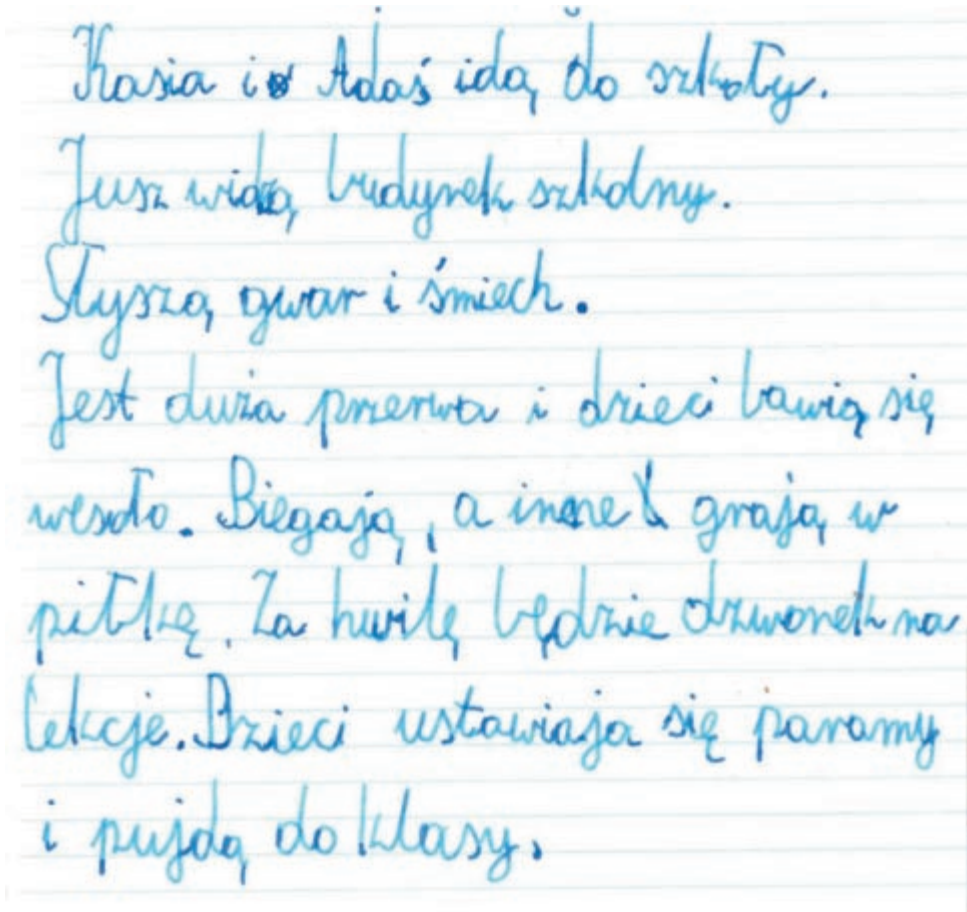
Ryc. 5. Zbyt duże zagęszczenie liter (Mikołaj, klasa IIIc)

razie i zachowania należytego odstępu między wyrazami; nadawania literom równomiernego i jednolitego położenia oraz zwiększenia szybkości pisania. Aby zrealizować przedstawione zadania, nauczyciel wczesnej edukacji powinien przygotowywać ćwiczenia doskonalące pismo. Dotyczyć one powinny:

- utrwalenia wzorów (kształtów) liter;
- płynnego pisania liter złożonych z kilku elementów (łączenie różnych elementów w obrębie litery);
- łączenia liter w wyrazie;

Ryc. 6. Zbyt duże odstępy pomiędzy wyrazami (Wiktoria, klasa IIIb)

Ryc. 7. Nierównomierne rozłożenie liter pod względem wysokości (Kacper, klasa IIIb)

— właściwego rozmieszczenia liter w wyrazie i wyrazów między sobą (odstęp międzywyrazowy), nadania pismu jednolitego pochylenia;

— wyrabiania szybkości pisania.

Ćwiczenia doskonalące pismo należy łączyć z innymi ćwiczeniami językowymi, a szczególnie z ortograficznymi i słownikowo-stylistycznymi. Pismo nauczyciela powinno być wzorem dla uczniów. Jednostka metodyczna w zakresie ćwiczeń doskonalących pismo powinna obejmować następujące etapy:

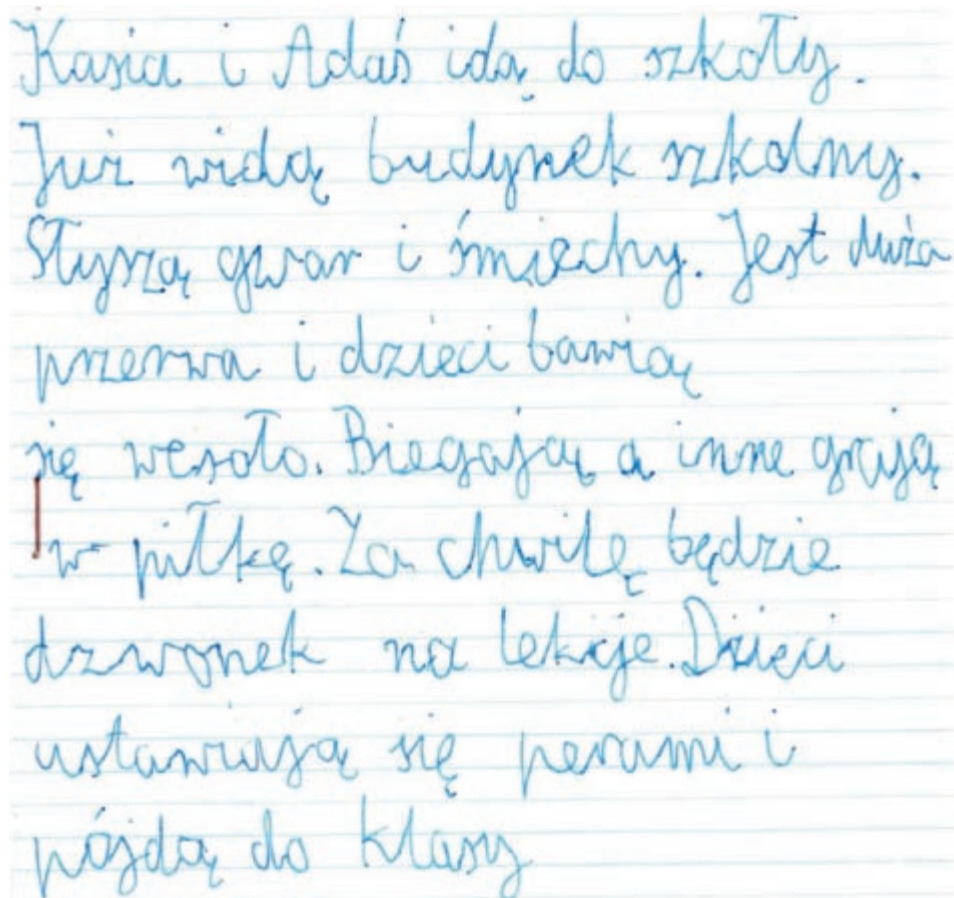
— pokaz zapisu na tablicy przez nauczyciela;

— powtórzenie reguł, pisanie palcem w powietrzu;

— pisanie samodzielne;

— porównanie zapisu ze wzorem;

— kontrola (por. Wróbel, 1979, s. 156–171).

Ryc. 8. Pismo chwiejące się, ze zmianą kierunku pochylenia wyrazów w tekście (Karol, klasa IIIc)

Nauczyciel powinien łączyć ćwiczenia graficzne z różnymi innymi ćwiczeniami w pisaniu, takimi jak: przepisywanie, pisanie z pamięci czy pisanie ze słuchu. Należy jednak pamiętać, że „doskonaleniu umiejętności pisania nie sprzyja pośpiech i nadmiar pisania, a także rzadko kontrolowane przepisywanie, w rezultacie czego uczniowie popełniają wiele błędów różnego rodzaju — graficznych, ortograficznych, a nawet rzeczowych. Przepisywanie bez objaśnień [...] mija się z celem” (Czelakowska, 2009, s. 106–107).

Nauczyciel, który orientuje się w jakości pisma swoich uczniów, będzie mógł im pomóc w usuwaniu błędów. Ważne znaczenie ma wskazanie konkretnych błędów, usterek graficznych oraz zaproponowanie ćwiczeń naprawczych, a nie ocena wyrażona stwierdzeniem „piszesz ładnie” czy „brzydko”. Przy ocenie pomocne będą następujące kryteria:

Tabela 4. Liczba błędów kaligraficznych w pracach uczniów

Łącznie: 62 uczniów	Błędy konstrukcyjne			Błędy łączenia liter	
	Niedopełnienie kształtu litery	Nieproporcjonalny układ elementów	Zniekształcenie linii	Brak łączenia liter	Nieprawidłowe łączenie liter
	83	130	63	33	69
	276			103	

Tabela 5. Liczba błędów kaligraficznych w pracach uczniów

Łącznie: 62 uczniów	Błędy konstrukcyjne	Błędy łączenia liter	Błędy proporcjonalności	Błędy niejednolitego pochylenia
	276	103	23	5

- czytelność,
- kształt liter,
- sposób łączenia liter,
- proporcje liter,
- ułożenie pisma,
- estetyka, ogólne wrażenie.

Podsumowanie

Głównym celem artykułu było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jakie są umiejętności kaligraficzne uczniów klasy III szkoły podstawowej. Umiejętności te oceniano pod kątem:

- kształtu, formy danej litery rozpatrywanej indywidualnie,
- sposobu łączenia litery z innymi literami,
- proporcji liter,
- ułożenia pisma.

Prace dzieci kończących klasę III szkoły podstawowej zawierają dużo błędów kaligraficznych.

Pismo dzieci na tym etapie edukacji szkolnej jest bardzo zróżnicowane. Największą trudność sprawia uczniom odwzorowywanie poprawnego kształtu liter

Błędy proporcjonalności			Błędy niednolitego pochylenia	
Niewłaściwe zagęszczenie liter	Zachwianie proporcjonalności liter w wyrazach i nierównomierne rozłożenie liter w wysokości	Nieprawidłowe odstępy pomiędzy wyrazami	Pismo chwiejące się	Zmiana kierunku pochylenia wyrazu w tekście
5	12	6	3	2
23			5	

oraz ich prawidłowe łączenie. W przedstawionych przykładach zdecydowanie przeważają błędy konstrukcyjne. W analizowanych pracach dominują błędy nieproporcjonalnego układu elementów litery, najczęściej przy zapisie liter: *y*, *ł*, *k*, *b*, *i*, *g*, *q*, *j*, *d*, *w*, *n*. Odnotowano także liczne błędy związane z niedopełnieniem kształtu litery (najczęściej w literach: *g*, *y*, *ł*, *k*, *s*, *i*). Mniej liczne były błędy dotyczące zniekształcenia linii litery. Błędy proporcjonalności występują w badanych tekstach sporadycznie. Mocną stroną pisma badanych uczniów jest jednolite pochylenie liter.

Duża liczba błędów graficznych może być spowodowana:

- lekceważącym stosunkiem uczniów do pisania;
- brakiem samokontroli, samooceny;
- słabym zainteresowaniem nauczyciela pismem uczniów;
- pomijaniem warstwy graficznej pisma przy ocenie tekstów przez nauczyciela;
- niewłaściwą estetyką i poprawnością pisma nauczyciela (Kucharska, 1996, s. 40).

Istotne znaczenie w doskonaleniu strony graficznej pisma uczniów klas I–III mają:

- ćwiczenia doskonalące pismo, odbywające się systematycznie i okazjonalnie;
- wzorowe pismo nauczyciela;
- ocena pisma uczniów pod względem graficznym;
- dobór właściwego narzędzia pisarskiego (ołówki, pióro);
- łączenie ćwiczeń graficznych z innymi ćwiczeniami językowymi.

Bibliografia

- Czelakowska, D. (2009). *Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*. Kraków: Impuls.
- Dmochowska, M. (1991). *Zanim dziecko zacznie pisać*. Warszawa: WSiP.
- Kucharska, U. (1996). *Doskonalenie pisma i umiejętności pisania w edukacji wczesnoszkolnej*. Kielce: Wojewódzki Ośrodek Metodyczny.
- Łukasik, S. (1990). *Język polski w klasie 1. Przewodnik metodyczny*. Warszawa: WSiP.
- Wróbel, T. (1979). *Pismo i pisanie w nauczaniu początkowym*. Warszawa: WSiP.
- Żytko, M. (2006). *Pisanie — żywy język dziecka*. Warszawa: Wyd. UW.